

18. Дойч К. Национальная интеграция: обзор некоторых концепций и исследовательских подходов / К. Дойч. // Этнос и политика: Хрестоматия / Авт.-сост. А.А. Прусаускас. – М. : УРАО, 2000. – С. 190-200.
19. Моргентхау Г. Политические отношения между нациями: борьба за власть и мир / Г. Моргентхау // Теория международных отношений: Хрестоматия / Под ред. П.А. Цыганкова. – М. : Гардарики, 2002. – С. 72–88.
20. Hoffmann S. The European Sisyphus: Essays on Europe, 1964-1994 / S. Hoffman. – Boulder : Westview Press, 1995. – 231 p.
21. Шишков Ю.В. Інтеграційні процеси на порозі ХХІ століття. Чому не інтегруються країни СНД / Ю.В. Шишков. – М. : III тисячоліття, 2001. – 480 с.

УДК 94:323(47+57)

Рудяков П.М.

ЗАСАДИ ТА КРИТЕРІЇ ОЦІНКИ ПОСТРАДЯНСЬКОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

У статті аналізується проблема засад і критеріїв оцінки ефективності й результативності трансформаційних процесів на пострадянському просторі. Сформульовано низку пропозицій щодо пошуків можливих варіантів їх визначення, запропоновано авторське бачення певних аспектів перебігу цих процесів та їхніх наслідків.

Ключові слова: *критерії, пострадянський простір, транзит, трансформація, модернізація, інтеграція, цінності, «посттранзит».*

Рудяков П.Н. Принципы и критерии оценки постсоветской трансформации

В статье анализируется проблема основ и критериев оценки эффективности и результативности трансформационных процессов на постсоветском пространстве. Формулируется ряд предложений относительно поисков возможных вариантов их определения, предлагается авторский взгляд на некоторые аспекты протекания этих процессов и их результатов.

Ключевые слова: *критерии, постсоветское пространство, транзит, трансформация, модернизация, интеграция, ценности, «посттранзит».*

Rudyakov P.M. Bases and criteria for evaluation of post-transformational transformation

The article deals with the issue of principles and criteria for assessing the efficiency and effectiveness of transformational processes in the post-Soviet space. A series of suggestions on the search for possible variants of their definition is formulated, author's vision of certain aspects of the course of these processes and their consequences is offered.

Key words: *criteria, post-Soviet space, transit, transformation, modernization, integration, values, «posttransit».*

Одним із знакових, багато в чому унікальних явищ нового етапу буття Європи і світу виявився постсоціалістичний, пострадянський транзит. Трансформаційні процеси кінця ХХ – початку ХХІ ст. на просторі

колишнього СРСР та радянського блоку зачепили майже три десятки країн, призвівши до змін і зрушень без перебільшення історичного характеру та масштабу. Явища, процеси, тенденції, зумовлені цими процесами чи пов'язані з ними, понад чверть століття були предметом пильної уваги та осмислення науковців, експертів, аналітиків в усьому світі. Втім, розробка ані методології, ані теорії, ані низки прикладних проблем пострадянського транзиту не сягнула належного рівня. У кожному із сегментів наявні лакуни. Чимало речей, понять, категорій, зв'язків між ними, залишаються предметом гострих дискусій.

Нині відсутня загальноприйнята дефініція поняття «транзит», «перехід», ключового для осмислення проблемно-тематичного поля, про яке йдеться. Особливо це помітно в економічному сегменті. Позиції представників різних економічних шкіл істотно відрізняються одна від одної не лише в деталях, а й у розумінні фундаментальних положень.

Як зазначає С.Глінкіна, діапазон точок зору коливається від трактування «переходу» як певної програми, спрямованої на якомога швидше утвердження «досконалого» середовища господарської діяльності до погляду на нього як на поступову зміну структури ресурсних потоків, які, своєю чергою, формують структурні параметри виробництва, споживання, інвестицій, пристосовуючи їх до змін в інституційному середовищі та економічній поведінці людей [1, с. 5-6].

Загальна картина транзиту, його характеру і природи стає ще більш заплутаною, амбівалентною, якщо, додавши до економіки політику, систему державного управління, гуманітарну сферу, поглянути на перехідний процес не з позицій стадійно-формаційного підходу до розуміння історії, а з точки зору цивілізаційного підходу (А.Тойнбі, О.Шпенглер, П.Сорокін та ін.) з притаманним для нього визнанням примату в розвитку суспільства, у визначенні його шляхів духовної складової – науки, культури, освіти, релігії, етики – з акцентом на нелінійності історії. У цьому контексті поняття «переходу» набуває зовсім іншого змісту, який не варто зіставляти з тим, котрий вкладали у нього У.Ростоу, марксиста, Д.Белл та інші прибічники аналізу історичного розвитку на основі вивчення стадій і формацій.

В осмисленні пострадянського транзиту як специфічного різновиду перехідних процесів, у спробах визначити засади і критерії оцінки його перебігу і результатів згадані фактори й обставини відіграють важливу

роль. Вагомим доповненням до них, при цьому, мало б служити врахування того факту, що нові незалежні держави з числа республік колишнього СРСР слідом за постсоціалістичними країнами Центральної Європи вибудовували свої транзитні стратегії шляхом некритичного запозичення інститутів ліберального ринку та демократії, сформованих на Заході. Мало хто з них, беручись за реформування радянського спадку, «почув слова С.Хантінгтона про те, що Захід – дивне, крихке, ні на що несхоже утворення, якому ні в якому разі не можна надавати статус загальнолюдського, що західний шлях розвитку ніколи не був і не буде спільним шляхом для 95% населення Землі, що Захід є унікальним, а зовсім не універсальним» [1, с.7]. Отже, критерій відповідності того, що було створено на пострадянському просторі, зразкам, за якими воно нібито створювалося, навряд чи слід брати до уваги.

За наявності великого масиву наукової літератури, за існування різних підходів, різних алгоритмів осмислення теми, є підстави констатувати, що досі немає цілісної концепції, яка б, надаючи адекватний інструментарій для оцінки пострадянського транзиту, дозволяла розглядати зроблену на її основі оцінку як загальновизнану, загальноприйнятну. Проблема з'ясування засад та вироблення критеріїв оцінки результативності й ефективності пострадянської трансформації не лише зберігає, а ще й підвищує свою актуальність.

Три, мабуть, найбільш, з одного боку, проблемні, а з іншого, – фундаментальні питання, прямо пов'язані з пострадянським транзитом, продовжують хвилювати науку не меншою мірою, ніж двадцять п'ять років тому. Від чого пішли країни пострадянського простору? Куди вони прийшли (показовою у цьому контексті є назва монографії, присвяченої підсумкам двадцяти років розвитку країн Центральної Європи: «Вишеградська Європа: звідки і куди?..» [2])? Навіщо вони взялися долати цей шлях? До цих трьох останнім часом усе активніше й наполегливіше додається ще одне, теж дуже важливе у багатьох відношеннях, принципове: якою виявилася ціна – політична, економічна, соціальна – транзиту для пострадянських країн, для цього простору загалом? Чим обернулися кардинальні зміни, що відбулися, для держав, суспільств, різних соціальних груп, окремих громадян? Хто виграв, хто програв, хто нічого не відчув? Кому стало жити краще, кому – ні?

Ще один аспект даної проблеми, на який звертає увагу значна кількість дослідників, це – з'ясування, наскільки виповнилися сподівання громадян пострадянських країн на покращення життя внаслідок переходу до іншої моделі державно-політичного та соціально-економічного розвитку, котра у пострадянській колективній свідомості уявлялася як, безумовно, краща, ніж та, що була для них звичною. «Шлях від радянської «архаїки», точніше кажучи, від «архаїчного» з точки зору ринкової економіки та ліберальної демократії, соціалізму часів СРСР до капіталістичного, постіндустріального «модерну» та глобального (пост)модерну для всіх без винятку колишніх радянських республік... виявився суперечливим і неоднозначним. І, до того ж, складним, затратним, виснажливим як у переносному, так і в прямому значенні слова, – пише А.Кудряченко у передмові до колективної монографії «Особливості суспільно-політичної модернізації країн пострадянського простору». – Якщо сьогодні подивитися на очікування, які пов'язувалися в громадській свідомості нових незалежних держав з виходом зі складу СРСР і набуттям незалежності – народовладдя, швидке економічне зростання, соціальна справедливість і рівність, культурне відродження, національна велич, кінець панування Росії, – доведеться визнати, що більшість із них в житті не втілені. Реальний стан речей обернувся набагато більш скромними і сумнівними досягненнями, а в окремих випадках ледь не повною протилежністю намірам і планам» [3, с.12-13].

Виступаючи у вересні 1946 р. з промовою в Університеті Цюріха, У.Черчилль змалював «занепад Європи», який став наслідком Другої світової війни. «Сьогодні мені хочеться побалакати з вами про трагедію Європи, – казав він. – На більшості територій (європейського континенту – *П.Р.*) великі полчища понівечених, голодних, змучених турботами і розгублених людей здивовано дивляться на руїни своїх міст і будинків та вдивляються у темний обрій, очікуючи приходу нової біди, свавілля або нових тортур. У стані переможців чуто гул голосів; у стані переможених панує похмура мовчання відчаю...» [4, с.9].

Якщо відволіктися від зовнішніх атрибутів опису, зосередившись на внутрішній суті «пейзажу», доведеться визнати, що після розпаду СРСР, психологічний стан значної частини мешканців нових незалежних держав мало чим відрізнявся від того жакливого стану жителів Західної Європи, на який звернув увагу видатний британський державний діяч. Його

основними характеристиками були розпач, розгубленість, зневіра. Хоч «руїн» не було, проте очікування біди від невідомого майбутнього у поєднанні зі сподіваннями на краще відігравали суттєву роль у формуванні загального сприйняття історичного моменту.

На тлі форсованого розвалу традиційних державних інститутів, звичної соціально-економічної моделі у нових незалежних державах набирала оберти духовна криза у різних її проявах. Мають, гадаємо, рацію ті, хто обстоює думку, згідно з якою окрема радянська цивілізація за роки існування СРСР, незважаючи на значні зусилля, що їх було спрямовано на її створення, так і не сформувалася [5]. Ця обставина посилила й загострила ситуацію «занепаду», поширила його з матеріальної площини до площини ідей, цінностей, стереотипів мислення і поведінки. З початком перехідного періоду ідейно-ціннісна сфера на пострадянському просторі опинилася у глибокій кризі, яка з кожним роком дедалі поглиблювалася. За умов кардинальної політичної, економічної, соціокультурної трансформації, у межах якої відбувалася радикальна зміна політичного устрою, економічної системи, інтеграційних орієнтирів та геополітичних орієнтацій, проблема ціннісних засад соціальних і політичних практик, світоглядних уявлень, уподобань набула особливої ваги. У зв'язку із цим одним з критеріїв оцінки пострадянського транзиту міг би і, гадаємо, неодмінно мав би бути показник суспільної консолідації за цивілізаційно-ціннісною ознакою [6, с.7].

Трансформаційні зміни в ході пострадянського транзиту не обійшли стороною сферу колективної свідомості і національної ідентичності. Приклад України дає змогу бачити, що однією з нових проблем, висунутих на порядок дня саме внаслідок «повороту до Європи», виявилася проблема формування нової національної ідентичності, яка б виявилася спроможною знівелювати відсутність внутрішньої єдності та цілісності української політичної нації.

Обтяжуючими обставинами тут стали традиційний, а почасти й штучно підкреслюваний поділ України на Схід та Захід, ідеологічний і духовний розрив між поколіннями, домінування в україномовному середовищі сільської культури над міською з притаманним для неї архаїчним етнографізмом у різних його проявах. На цьому тлі набула неабиякої гостроти тема історичного і символічного погляду на національний розвиток і на нинішній стан національної духовності й

національного духу. Загострилися проблеми, з одного боку, культурного дистанціювання від Росії, з іншого, – форсування європейських елементів і європейського начала у національній свідомості та практиці не лише на рівні масової культури.

Ані абсолютного чи, тим паче, універсального, ані навіть наближеного до нього набору критеріїв ефективності трансформаційно-модернізаційних процесів на пострадянському просторі не існує. Історія науки, зокрема досвід оцінки переваг та вад капіталістичної та соціалістичної світових систем, а також їхнє зіставлення наводять на думку про те, що, швидше за все, проблема так і залишиться дискусійною ще багато років. Відсутня й ієрархія критеріїв, яка б давала уявлення про те, які з них мають більше, які менше значення, які є визначальними, які підпорядкованими.

Щодо критеріїв, які можна було б кваліфікувати, як технічні, тут усе зрозуміло: вони відомі, їхній перелік розроблено, про них у різному контексті, під різними приводами чимало згадували й згадують. Свого часу Європейський Союз запропонував для країн Центральної Європи – Польщі, Угорщини, Чехії, Словаччини (на той момент ще Чехословаччини), які розглядалися у Брюсселі як претенденти на членство в ЄС, – перелік вимог, які ті мали виконати у ході підготовки до набуття членства. Ці показники одержали назву «копенгагенські критерії». Згодом їх було доповнено «маастрихтськими критеріями» або, по-іншому, «критеріями конвергенції» [7]. Для країн Західних Балкан, яких Євросоюз обіцяє прийняти до своїх лав після 2025 р., розроблено сто п'ятнадцять технічних критеріїв. Над їх виконанням у кожній з них під контролем з боку Єврокомісії вже розпочато роботу.

Що ж до показників не лише технічного характеру, за якими можна було б максимально повною мірою оцінити стан, в якому опинилися країни пострадянського простору після двадцяти п'яти років незалежного існування та здійснення реформ, то тут триває пошук. Хтось пропонує певні набори критеріїв, починаючи від макроекономічних показників до стану людського капіталу, хтось схильний покладатися на різного роду рейтинги, які розробляють різноманітні світові рейтингові агентства та аналітичні центри, починаючи, скажімо, від рейтингу демократичних прав і свобод і закінчуючи рейтингами умов ведення бізнесу, обсягу іноземних інвестицій та ін.

В якості одного з критеріїв міг би, на нашу думку, розглядатися такий показник, як ступінь відповідності декларованих цілей трансформаційних змін інструментам і механізмам, які пропонуються для їх досягнення. Криза цілепокладання у трансформаційних і модернізаційних практиках є важливим фактором прямої негативної дії на пострадянському просторі.

Однією з можливих причин виникнення такої кризи та її поглиблення аж до масштабів, які ставлять під загрозу процес модернізації, може бути бажання національних еліт приховати дійсні мотиви перетворень – уявними, пропагандистськими. У випадку з пострадянськими країнами подібний ефект мав місце, особливо, в частині трансформаційного дискурсу, зумовленого спробами перенесення європейської моделі на своє національне тло, тобто, до світу, побудованому на інших, ніж Європа, засадах і традиціях. Не беручи зараз до уваги той факт, що до європейської моделі слід підходити критично, бо вона не позбавлена суперечностей, недоліків, слід сказати про те, що проблеми на шляху штучної європеїзації виникли передусім через відмінність умов між середовищем, звідки запозичувалися зразки, та простором, у межах якого вони запроваджувалися.

Те, що ефективно працює у країнах «органічного» капіталізму, не обов'язково запрацює з такою ж віддачею там, де капіталізм є «неорганічний». Окрім того, не варто забувати, що демократична правова держава й ринкова економіка на засадах лібералізму не становлять цінності як такі, самі по собі. Вони мають довести свою ефективність, підтвердити, що поставлені цілі досягнуто. Якщо цього зробити не вдається або вдається не повною мірою, як це має місце у нових незалежних країнах, громадська думка змінює своє ставлення до демократичних процедур і ринкових практик з виразно позитивного на стримане, а в окремих країнах і на негативне.

Ті, хто береться за тему критеріїв, перебуваючи у політичному або публічному дискурсі, у більшості випадків керуються переважно міркуваннями політичної доцільності та партійної або групової приналежності. Для тих же, хто прагне розібратися у суті проблеми глибше, на перше місце, як правило, висуваються різнопланові показники: інституціональні, суспільно-політичні, соціально-економічні, гуманітарні й інші. Вагоме місце при цьому нерідко посідають висновки, засновані на

компаративному підході, який передбачає порівняння дійсного стану речей або зі станом, який мав місце у недавньому минулому (за часів СРСР), або із ситуацією в інших пострадянських країнах.

Після двадцяти п'яти років існування колишніх радянських республік як суверенних держав, коли дехто з фахівців говорить про завершення пострадянського транзиту (М.Михальченко), ще одним можливим форматом порівняння мав би бути формат, який включав би в себе зіставлення цілей і завдань, які ставилися новими незалежними державами в момент набуття ними нового статусу, та тих реальних здобутків, які вдалося досягти на практиці.

Стартові позиції держав, утворених на пострадянському просторі після розпаду СРСР, були не повністю однакові, проте однотипні. Трансформаційний дискурс у кожній з них виявився наслідком ситуативного збігу низки внутрішніх і зовнішніх факторів, за провідної ролі останніх, особливо, у визначенні цілей трансформації та її домінуючого алгоритму.

Якщо говорити на найзагальнішому рівні, всі без винятку нові національні еліти (точніше, оновлені шляхом несистемного, ситуативного синтезу частини старої, комуністичної, еліти та еліти нової, націонал-демократичної) на початку нового періоду історичного розвитку декларували прагнення приєднатись до передового, найбільш успішного заgonу системи міжнародних відносин, яким у нових державах бачився колективний Захід.

Під цим поняттям розуміли політичний, економічний, культурний (дещо згодом – цивілізаційний) простір, який характеризувався наявністю парламентської демократії, верховенством права, дотриманням прав і свобод людини, ліберальним ринком капіталістичного типу, а також суспільством масового споживання. У більшості випадків спільним було й заперечення старого, практично всього того, що мало місце у попередній період, декларування категоричної налаштованості на розрив з ним, відмежування від нього. Відтак, ставилося двоєдине завдання: з одного боку, кардинальне переформатування власного життя в усіх сферах і формах, з іншого, – інтеграція до нового інтеграційного центру в особі Євросоюзу (на той момент – Європейських Економічних Співтовариств). Як показала практика, реалізувати задумане на сьогодні вдалося лише трьом країнам Балтії.

Окрім різного роду об'єктивних і суб'єктивних, внутрішніх і зовнішніх, прямих і контекстуальних факторів і обставин, на заваді в даному випадку встало хибне уявлення про фундаментальну мету переходу: від поганого в завжди й у всьому радянського «старого» – до доброго завжди й в усьому європейського «нового».

Здійснюючи порівняння «старого» (того, що було за СРСР) з «новим» (тим, що мало б бути «за Європи»), варто зважити на застереження Гж.Колодко: «Зовсім не обов'язково, щоб попередній «комунізм» з усіма його (у тому числі уявними) вадами протиставлявся «ринковій економіці», теж прикрашеній певними гіпотетичними, лише їй притаманними перевагами, – пише він. – Таке цілеспрямоване, ідеологічно мотивоване, позбавлене великого практичного сенсу, але політично корисне протиставлення неіснуючого «комунізму», який замальовується чорними фарбами, також не існуючій у дійсності, ідеалізованій «ринковій економіці», є методологічно помилковим і, по суті, вводить в оману» [8, с.145].

Одна з особливостей трансформаційних процесів на пострадянському просторі визначається поєднанням у часі та просторі двох модернізаційних парадигм: тієї, що зумовлена зміною державно-політичного та соціально-економічного ладу, а також геополітичної орієнтації та інтеграційних пріоритетів у кранах, котрі опиняються на стадії транзиту, та іншої, яку визначає включення цих країн до глобалізаційного дискурсу. Ці парадигми, маючи і точки зіткнення, і спільні елементи, є різними як за цілями та засобами їхнього досягнення, так і за рущійними силами, ресурсною базою, концептуальним наповненням та інформаційним супроводом.

Модернізація в окремо взятій країні – назвемо такий тип «національним» – у світі, охопленому глобалізацією, йде паралельно з модернізацією глобальною, нерідко співпадаючи й навіть в окремих сегментах зливаючись з нею. У більшості випадків модернізація національна виявляється підпорядкованою модернізації глобальній, яка є процесом змін і перетворень, спільним для більшості країн світу й для сучасного світу загалом.

Країни, втягнуті до процесів національної модернізації, включаються до загального глобального простору, виявляючись у цьому випадку не самодостатнім цілим, а лише одним з елементів глобальної модернізації.

Трапляється, що наслідки та результати – кінцеві або проміжні – останньої проголошуються державно-політичними елітами в тих чи інших країнах (особливо, в тих, в яких національна модернізація йде з перемінним успіхом або пробуксує) їхнім – еліт – досягненням. Така підміна понять, відповідаючи інтересам тих кіл та груп всередині країн і за їхніми межами, які мають від неї зиск, здійснює, негативний вплив на модернізаційні практики, відволікаючи увагу від реальної роботи, спрямованої на дійсну, а не декларативну модернізацію.

Критеріїв, за допомогою яких виявилось б можливим розділити ці дві модернізації – реальну та декларативну, – які в ході транзиту нових незалежних держав пострадянського простору сплелися в єдине ціле, поки що немає.

Втім, пошук триває, соціальний запит на їхнє винайдення зростає з кожним роком. Пояснення цього не доведеться довго шукати, воно лежить на поверхні, об'єднуючи пострадянські країни з країнами постсоціалістичними, в яких невдоволення наслідками транзиту від соціалізму до капіталізму також має місце. Коли у Польщі відзначали двадцятирічний ювілей круглого столу влади та опозиції, Л.Валенса дав станомі, в якому опинилися його країна, гостро негативну оцінку. «У Польщі є юридичні засади демократії, проте ми поки що не навчилися мати від цього користь, – заявив він. – І з нашими гаманцями стає дедалі гірше» [цит. за: 2, с.556].

Узагальнюючи зазначимо, що осмислення процесів трансформації – транзиту – у нових незалежних державах пострадянського простору потребує сьогодні нових підходів, нових стратегій інтерпретації. Запущений після здобуття цими країнами суверенного статусу, транзит став не так зміною реального стану речей, як відмовою від старих інтерпретацій реальності на користь нових. Навіть державно-політичні, фінансово-економічні, культурні інститути та практики, запозичені з досвіду розвинених країн Європи й світу і перенесені на національне тло, набували переважно спотвореного вигляду.

Процес пострадянської трансформації з перших кроків ішов і йде на тлі економічних труднощів і соціальних проблем, зумовлених утвердженням капіталістичних відносин в їх «дикому» варіанті, а також глобалізацією, та ускладнених, до того ж, потребою здійснення нового геополітичного вибору, пошуком нових інтеграційних проектів за умов

пожвавлення, загострення конкуренції за вплив на теренах колишнього СРСР глобальних і регіональних акторів.

Контекст євроінтеграції, європейського вибору, який теоретично мав би сприяти трансформаційним змінам і модернізаційним перетворенням на пострадянському просторі загалом, у Східній Європі та на Кавказі зокрема, на практиці виявив значний обсяг негативу й у перебігу здійснюваних реформ, і в наслідках багатьох з них. Адже європейські зразки, до яких нові незалежні держави прагнули, значною мірою так і не було досягнуто. Ця обставина спричинила у частині пострадянських суспільства ефект «томи від Європи», який виявився у розчаруванні від того, що «у нас» за двадцять п'ять років не стало так само, як «у них». Якщо не брати країни Балтії, особливо це стосується тих країн з числа республік колишнього СРСР, які однозначно зробили геополітичний і цивілізаційний вибір на користь Європи та Заходу.

Пострадянський політичний та економічний транзит супроводжувався й доповнювався транзитом цивілізаційно-ціннісним: виробленням нової символічної картини реальності, заснованої на інших, ніж у попередню добу, реперних точках зі сфери суспільної надбудови, – мові, історії, культурі.

І останнє. Складається враження, що відповідь на одне з пов'язаних з пострадянським транзитом трьох наріжних питань, про які згадувалося вище: звідки вирушили нові незалежні країни, – може бути сформульована найближчим часом. Принципово важливим його доповненням є питання: в якому напрямку й заради чого рушили? Авторський варіант відповіді звучав би так: пішли від «скромного» соціалізму з невисоким стандартом життя, обмеженими правами, свободами, можливостями споживання, але відносно надійними соціальними гарантіями, від планової економіки та однопартійності. Рушили до «модерності», капіталізму, ліберального ринку, багатопартійності, єдності із Заходом. Заради свободи, демократії, істотного підвищення рівня життя.

Що ж до кваліфікації того стану, в якому вони опинилися нині, тут очікувати проривів, на наш погляд, поки що не доводиться. На нашу думку цей стан міг би бути визначений у дусі тих нових способів розуміння мови, суспільства, історії, літератури, культури, що їх узялися іменувати, використовуючи префікс «пост»: «постмодернізм», «постструктуралізм», «постпозитивістська наука», а американський антрополог М.Саллінз

запропонував об'єднати під спільною, узагальнюючою назвою «післялогія» («afterology») [9, с.50].

Вважаємо, що описуючи нинішній стан пострадянських держав, варто говорити про «посттранзит», розуміючи під ним стан, який встановлюється по завершенні транзиту. Критерієм того, що транзит завершено, виступає практично повне руйнування старого в реальній дійсності й практично повне відмежування від нього у дійсності символічній. При цьому нове далеко не завжди й не всіма сприймається як щось таке, що є кращим за старе. Воно мало нагадує ті зразки, за якими створювалося, й, до того ж, лише відносно відповідає тим очікуванням, які з ним пов'язувалися на початку транзиту, коли нові еліти бралися за руйнування старого та побудову нового.

Використані джерела та література:

1. Глинкина С.П. Постсоциалистические трансформации в свете дискуссий о многообразии моделей капитализма // *Общественные науки и современность*. – 2017. – № 2. – С.5–21.
2. Вишеградская Европа: откуда и куда? Два десятилетия по пути реформ в Венгрии, Польше, Словакии и Чехии: монографія / под ред. Л.Н. Шишелиной. – М. : Весь Мир, 2010. – 568 с.
3. Кудряченко А.І. Пострадянський модернізаційний дискурс та національні трансформаційні проекти у нових незалежних державах: Передмова // *Особливості суспільно-політичної модернізації країн пострадянського простору: монографія* / за ред. А.Г.Бульвінського. – К. : ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2017. – 288 с.
4. Гидденс Э. *Неспокойный и могущественный континент: что ждет Европу в будущем?* / Энтони Гидденс. Пер. с англ. – М. : Издательский дом «Дело» РАНХиГС, 2015. – 240 с.
5. Павленко Ю.В. *История мировой цивилизации. Философский анализ* / Ю.В. Павленко. – К. : Феникс, 2002. – 760 с.
6. Селезнева А.В. *Политические представления и ценности россиян* / А.В. Селезнева. – М. : Изд-во Московского университета, 2012. – 224 с.
7. *Европейский Союз на пороге XXI века: выбор стратегии развития: монографія* / под ред. Ю.А.Борко и О.В.Буториной. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 472 с.
8. Колодко Г.В. *Глобализация, трансформация, кризис – что дальше?* / Г.В. Колодко. – М. : Магистр, 2015. – 176 с.
9. Зарецкий Ю.П. *Стратегии понимания прошлого: Теория, история, историография* / Ю.П. Зарецкий. – М. : Новое литературно обозрение, 2011. – 384 с.